

Hâtim et-Tâî'nin Şiirlerinde Talebî İnşâ

The Demand Insha in Hâtim et-Tâî's Poems

Doç. Dr. Ahmet TEKİN¹

¹İslami İlimler Fakültesi / Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin
• anadoluplatformu@hotmail.com • ORCID > 0000-0002-3402-2895

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma / Research

Geliş Tarihi / Received: 3 Ocak/Jan 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 7 Nisan/April 2022

Yıl / Year: 2022 | **Sayı – Issue:** 52 | **Sayfa / Pages:** 133-164

Atıf/Cite as: Tekin, A. "Hâtim et-Tâî'nin Şiirlerinde Talebî İnşâ"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 52, Haziran 2022: 133-164.

HÂTİM ET-TÂÎ'NİN ŞİİRLERİNDE TALEBÎ İNŞÂ

ÖZ:

Arap belâgatının iki ana esasından biri olan inşâ, talebî ve gayr-i talebî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Talebî inşâ, emir, nehiy, istifham, nidâ ve temennî kısımlarına ayrılmaktadır. Bu olguların her biri asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî amaçlardan dolayı asıl manası dışında da kullanılmıştır. Talebî inşâ Arap diline ilgi duyanlar tarafından şimdiye kadar genellikle nazari boyutuyla ele alınmış veya sınırlı birkaç örnekle yetinilmiştir. Dolayısıyla şiirin uygulama alanı olduğu talebî inşâ çalışmaları azdır. Câhiliye döneminin ünlü şairlerinden biri olan Hâtim et-Tâî'nin (ö. 578?) şiirlerinin şimdiye kadar talebî inşâ açısından değerlendirilmemiş olması bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Bu çalışmada Hâtim et-Tâî'nin şiirleri talebî inşâ açısından incelenmiş ve talebî inşânın uygulamalı bir örneği ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Hâtim et-Tâî'nin, muhtevası Allah'a iman, cömertlik, cesaret, bağışlayıcılık, iffet, dürüstlük, sadakat, alçakgönüllülük, şerefini korumak, esiri salıvermek, açları doyurmak, çıplakları giydirmek, misafire ikramda bulunmak, yemek yedirmek, herkese selam vermek ve hiçbir isteği geri çevirmemek gibi meziyetlerden oluşan şiirlerinde bu üslubu büyük bir ustalıkla kullandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın neticesinde talebî inşânın hangi kısımlarının Hâtim'in şiirlerinde yer aldığı ve bu kısımlardan hangilerinin asıl manalarında veya temel manalarının dışında kullanıldığı ve kendi manasının dışında kullanılırken elde edilen anlamın siyaktan mı yoksa üslubun kendisinden mi elde edildiği ile ilgili zihinlerde yer alan sorular yanıtını bulmuştur. Buna ilaveten Hâtim'in kimliği, şiirleri, şiirlerinde savunduğu değerler ve şiirlerinde yer alan talebî inşâ örnekleri hakkında verilen malumat da söz konusu sorulara cevap olacaktır.

Çalışmamızın giriş kısmında belâgat ilminin alt disiplinlerine kısaca değinilmiş ve Hâtim et-Tâî ve divânı hakkında özet bir bilgi verilmiştir. Sonrasında me'ânî ilminin iki ana başlığından biri olan inşâ konusuna yer verilmiş ve Hâtim et-Tâî'nin şiirleri talebî inşânın kısımlarını oluşturan emir, nehiy, istifham, nidâ ve temennî üslupları açısından incelenmiştir. Çalışmamızın sonuç kısmında ise çalışmada varılan sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belâgat, Talebî İnşâ, Hâtim et-Tâî, Şiir.

THE DEMAND INSHA IN HÂTIM ET-TÂÎ'S POEMS

ABSTRACT:

Insha, which is one of the two main branches of Arabic rhetoric is divided into two parts: demanding and non-demanding. Demanding insha is divided into parts such as order, prohibition, rhetorical question, solicitation and request. Each of these parts is used in its original meaning as well as for some rhetorical purposes. Demanding insha has been dealt with theoretically by those who are interested in the Arabic language, or a limited number of examples have been sufficed until now. Therefore, there are few demanding insha studies in which poetry is an application area. The fact that the poems of Hâtım et-Tâî (d. 578?), one of the famous poets of the Age of Ignorance, have not been evaluated in terms of demanding insha until now has prompted us to do such a study. In this research, the poems of Hâtım et-Tâî were examined in terms of demanding insha and an attempt was made to present an applied example of demanding insha. In the content of Hatim al-Tâî, it has been determined that he uses this style with great mastery in his poems, which consist of virtues such as belief in Allah, generosity, courage, forgiveness, chastity, honesty, loyalty, humility, protecting one's honor, releasing the prisoner, feeding the hungry, dressing the naked, serving the guest, feeding food, greeting everyone and not rejecting any request. As a result of this study, the questions in the minds about the parts of the demanding insha which are included in Hatim's poems, the parts that are used in their original meanings or out of their original meanings and whether the meaning obtained when used outside the original meaning is obtained from the context or from the style itself has been answered. In addition to this, the information given about Hâtım's identity, his poems, the values he defended in his poems and the examples of demanding inşâ in his poems will also answer the questions.

In the introduction part of our study, the sub-disciplines of the science of rhetoric are briefly mentioned and a brief information about Hâtım et-Tâî and his poems is given. Afterwards, the subject of insha which is one of the two main titles of the science of meaning is included and the poems of Hâtım et-Tâî are examined in terms of the styles of command, prohibition, rhetorical question, solicitation and request which form the parts of demanding construction. In the conclusion part of our study, the results of the research are given.

Keywords: *Arabic Language, Rhetoric, Demanding Insha, Hâtım et-Tâî, Poetry.*

GİRİŞ

Belâgat kelimesi, sözlükte “Sözün fasih ve açık seçik olması” anlamındadır.^[1] Belâgat âlimleri, bu sözcüğün ıstilahî anlamı için iki farklı tanım geliştirmişlerdir. Nitekim belâgatçılar, biri “Meleke”, diğeri “İlim” olmak üzere bu kelimeyi iki farklı manada kullanmışlardır. Söz konusu dilciler, meleke manasındaki belâgat için “Sözün, fasih olmasıyla beraber muktezayı hâle (durumun gereğine) uygun olarak maksadı dile getirmesi” şeklinde bir tanım geliştirirken ilim manasındaki belâgatı ise “Düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen bilim” şeklinde tarif etmişlerdir. Belâgat ilmi, me’ânî, beyân ve bedî olmak üzere üç alt disiplinden oluşmaktadır.^[2] Me’ânî ilmi, sözü duruma ve yere göre uyarlama ilkelerini incelerken beyân ilmi, bu nitelikteki sözü, açıklık ve kapalılık bakımından birbirinden farklı olan anlatım biçimleriyle ifade etmenin ele alındığı disiplindir. Me’ânî ve beyan şartlarını haiz olan ifadeyi güzelleştiren sanatlardan bahseden disipline ise bedî adı verilmiştir.^[3]

Bu çalışmada İslâmiyet’ten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturan Hâtim et-Tâî’nin şiirleri me’ânî ilminin alt başlıklarından biri olan talebî inşâ açısından incelenmekte ve böylece talebî inşânın uygulamalı bir örneği ortaya konulmaya gayret edilmektedir. Nitekim talebî inşâ şimdiye kadar genellikle nazari boyutuyla ele alınmış veya sınırlı birkaç örnekle yetinilmiştir. Dolayısıyla şiirin uygulama alanı olduğu talebî inşâ çalışmaları azınlıkta kalmıştır. Câhiliye şairlerinin en ünlülerinden biri olan Hâtim et-Tâî’nin şiirlerinin şimdiye kadar talebî inşâ açısından değerlendirilmemiş olması bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Çalışmanın amacı, Hâtim’in şiirlerinde yer alan talebî inşâ örneklerini tespit etmek ve bunlar hakkında bilgi vermektir. Şiirlerindeki talebî inşâ örnekleri seçilirken Hâtim’in hayatı boyunca savunduğu değerler de göz önünde bulundurulmuş ve o değerleri haiz örneklerle istişhâd etmeye gayret edilmiştir. Nitekim şerefini korumak, esiri salıvermek, açları doyurmak, çıplakları giydirmek, misafire ikramda bulunmak, yemek yedirmek, herkese selam vermek ve hiçbir isteği geri çevirmemek gibi meziyetlere sahip olan Hâtim et-Tâî, şiirlerinde Allah’a iman, cömertlik,

[1] el-Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed b. ‘Amr, *Kitâbu’l-Ayn*, Thk. Mehdi el-Mahzûmî İbrâhîm es-Sâmerrâî, (Beirut: Mektebetu’l-Hilâl, ts.), 4, 421; İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu’l-‘Arab*, (Beirut: Dâru Sâdir, 1414), 8, 420.

[2] Ebû’l-Me’âlî Celâlüddîn el-Hafîb Muhammed b. ‘Abdirrahmân el-Kazvîni, *el-İdâh fî ‘ulûmi’l-belâge*, Thk. Muhammed ‘Abdulmun’im el-Hafâcî, (Beirut: Dâru’l-Cil, 1993), 1, 47; ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, et-Ta’rîfât, (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye), 1983, s. 46; Nasrullah Hacimüftüoğlu, “Belâgat ilminin gelişmesine müessir olan kaynaklar”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11/0, (1993), 268; Ahmet Tekin, ‘Abdulkâhîr el-Curcânî ve Esrâru’l-belâga adlı eseri, (Ankara: İlahiyat Yayınları), 2021, s. 13; Hamit Salihoğlu, *Abdulkerîm el-Muderris ve Mevâhibu’l-Rahmân Adlı Eserinin Nahiv Açısından İncelenmesi*, (Diyarbakir: Seyda yayınları, 2018), s. 67.

[3] Kazvîni, *el-İdâh fî ‘ulûmi’l-belâge*, 1, 50; Muhammed Ahmed Kâsım-Muhyiddîn Dîb, ‘Ulûmu’l-Belâge el-Bedî’ ve’l-Beyân ve’l-Me’ânî, (Lübnan: el-Muessesetu’l-Hedîse li’l-Kitâb, 2003), s. 258; İsmail Durmuş, “Me’ânî”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28, 204-206.

cesaret, bağışlayıcılık, iffet, dürüstlük, sadakat, alçakgönüllülük ve onur gibi değerleri dile getirmiştir.^[4]

HÂTİM ET-TÂÎ

Tam adı Ebû Seffâne (Ebû 'Adî) Hâtim b. Abdillâh b. Sa'd et-Tâî el-Kahtânî olan Hâtim,^[5] çocukluk yaşlarından itibaren cömertliği ve misafirperverliğiyle tanınarak "Cevâd" lakabıyla anılmış ve bu özelliği darbimesel haline gelmiştir.^[6] İslamiyet'ten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturan Hâtim'in Mâviyye ve Nevvâr isminde iki hanımı ve 'Adî, Abdullah ve Seffâne isminde üç çocuğu vardır.^[7] Hâtim'in şiirlerinden onun cömertlik, hoşgörü, tevazu, sadakat, iffet ve vefakârlık gibi erdemlerle temayüz etmiş bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Buna ilaveten hakkında bilgi veren kaynaklar, onun şarap içmeyi ve sefahati haram saydığı, Tay kabilesi arasında yaygın olmasına rağmen Hıristiyanlığı kabul etmediği ve atalarının dinine sadık kaldığını bildirmektedir.^[8] Hâtim et-Tâî'nin ölüm tarihiyle ilgili farklı rivayetler vardır. Ancak genel kabule göre Hâtim, Miladi 578 yılında Hâil vadisinin Tünega yöresinde bulunan Uvâruz dağında ölmüş ve orada defnedilmiştir.^[9]

ŞİİRLERİ

Hâtim et-Tâî tarafından hayatının çeşitli safhalarında söylenen şiirler Ebû Sâlih Yahyâ b. Müdrîk et-Tâî tarafından İbnü'l-Kelbîden yapılan rivayete dayanılarak

- [4] el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *Kitâbu'l-eğânî*, thk: İhsan 'Abâs vd., (Beyrut: Dâru Sâdir, 2008), 17, 261; Hâtim et-Tâî, *Divân*, nşr. Müfîd M. Kumeyha, naşirin girişi, (Beyrut: 1986), s. 76.
- [5] el-Merzubânî, Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Sa'îd el-Horâsânî el-Bağdâdî *Mu'cemu's-şu'arâ*, tsh. Fritz Krenkow, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982), s. 301; Abdülvehhab Öztürk, Hâtim Tâî divanı, tercüme, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014), s. 13.
- [6] er-Râgîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Muhâdarâtu'l-udebâ ve muhâverâtu's-şu'arâ ve'l-buleğâ*, (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1420), 2, 228; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, (Kahire: Dâru'l-Hedîs1423), 1, 235-238; Şevki Dayf, *Tarihu'l-edebe'l-'Arabî: el-asru'l-Câhilî*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif ts.), s. 68; ed-Diyârbekrî, Kadî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan, *Târihu'l-hamîs fî ahvâli enfesi'n-nefis*, (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.) 1, 255; Süleyman Tülücü, "Hâtim et-Tâî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16, 472-473.
- [7] Ömer Ferrûh, *Tarihu'l-edebe'l-'Arabî*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn), 1997, 1, 187; Ebû Sâlih Yahyâ b. Müdrîk et-Tâî, *Divânü şî'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruhu*, thk. 'Adil Süleyman Cemal, (Kahire: Matba'atu'l-Medenî, ts.), s. 12-15.
- [8] er-Râgîb el-İsfahânî, *Muhâdarâtu'l-udebâ ve muhâverâtu's-şu'arâ ve'l-buleğâ*, 2, 228; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 1, 235-238; Şevki Dayf, *Tarihu'l-edebe'l-'Arabî: el-asru'l-Câhilî*, S. 68; ed-Diyârbekrî, *Târihu'l-hamîs fî ahvâli enfesi'n-nefis*, 1, 255; Süleyman Tülücü, "Hâtim et-Tâî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16, 472-473.
- [9] Bkz. E'lem, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Süleyman b. İfâ eş-Şentemerî el-Endelûsî, *Eş'aru's-şu'arâ-i'l-Câhiliyyin-i's-sitte*, by., ts. S. 112-113; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1979, 2, 151; Fecir Begdeş, *Hâtim et-Tâî ve Hassân B. Sâbit'in şiirlerinde İnsani Değerler*, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021), s. 24.

düzenlenmiş ve bir divanda toplanmıştır. Şifahi rivayet yöntemiyle aktarılan ve vefatından çok sonra derlenen bu esere Dîvânu Hâtîm et-Tâî adı verilmiştir. Ancak Yahyâ b. Müdrik'in katkısı sadece İbnü'l-Kelbî'den yapılan rivayetlerle sınırlı değildir. Nitekim kendisi de divana birçok şiir ilave ettiği gibi İbnü'l-Kelbî dışındaki ravilerden de rivayette bulunmuştur.^[10]

Birçok defa neşredilen divanın ilk baskısı Rizkullâh Hassûn tarafından 1872 yılında Londrada yapılmıştır. Daha sonra Emin Ömer Zeytûne tarafından (*Mecmû' müştemil 'alâ hamsi devâvîn* adlı eser içinde) 1293/1876 yılında Kahirede basılmıştır. Sonraki yıllarda da divan, tahkik ve şerh edilerek farklı baskıları yayınlanmıştır. Divanın diğer baskılarına ait bilgiler şöyledir: Feyz el-Hasan Lahor 1878. Luvîs Şeyho, (eş-Şu'arâ'ü'n-Nasrâniyye içinde) Beyrut 1890. Fr. Schulthess, Leipzig 1897; Beyrut 1383/1963; İbrâhim el-Cuzeynî, Beyrut 1968; Fevzî el-Atvî, Beyrut 1969; Âdil Süleyman Cemâl, Kahire 1975; Kerem el-Bustânî, Beyrut 1953, 1982; M. Muhammed, Cidde 1988; Müfid M. Kumeyha, Beyrut 1986; Cidde 1987.^[11]

Divanında yer alan şiirler içerik açısından şerefînin korunması, esirin salıverilmesi, açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi, misafirlere ikramda bulunulması, yemek yedirilmesi, herkese selam verilmesi ve hiçbir isteğin geri çevrilmemesi gibi konulara sahiptir. Bunun yanı sıra Allah'a iman, cömertlik, cesaret, bağışlayıcılık, iffet, dürüstlük, sadakat, alçakgönüllülük ve onur gibi değerler de şiirlerinin temasını oluşturmaktadır.^[12]Hâtîm et-Tâî'nin divanında yer alan lafızların kulağı tırmalayan tenafür ve zihinleri yoran garabet olgularından uzak olması cömertliğinin divanına da yansıdığını göstermektedir. Onun divanı da tıpkı sahibi gibi kendiliğindenlik, basitlik ve dürüstlük ile diğer divanlardan ayrılmaktadır.^[13]

Bu çalışmada, Hâtîm'in hayatı ve şiirleri üzerine kapsamlı bir incelemeyi de ihtiva eden Âdil Süleyman Cemâl'in neşri esas alınarak incelemeler yapılmıştır.

I. İnşâ

İnşâ kelimesi, sözlükte, "ortaya çıkarmak, icat ve ihdas etmek ve yaratmak" gibi manalarda kullanılmıştır.^[14]Bu kelimenin ıstılâhî anlamı ise "Yalana ve doğruya

[10] Tâî, *Divânu şîri Hâtîm b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 112-114.

[11] Bkz. et-Tâî, *Divânu şîri Hâtîm b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 138-141; Tülüçü, "Hâtîm et-Tâî" DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, DİA, (İstanbul: TDV yayınları, 1997), 16, 472-473.

[12] el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *Kitâbu'l-eğânî*, thk: İhsan 'Abbâs vd., (Beyrut: Dâru Sâdir, 2008), 17, 261; Hâtîm et-Tâî, *Dîvân*, nşr. Müfid M. Kumeyha, naşirin girişi, (Beyrut: 1986), s. 76.

[13] İbrahim Abbas, *Şerhu Divâni Hâtîm Tâî*, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1995), s.11.

[14] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/171; İsmail Durmuş, "İnşâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, DİA, (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 22, 334-337.

ihtimali olmayan söz” şeklindedir.^[15] İnşâ, me’ânî ilminin iki ana başlığından biridir. Nitekim belâgat âlimleri, me’ânî ilmini iki ana esas üzerine tesis etmiştir. Bunlardan biri haber, diğeri de inşâdır.^[16] İnşâ, haberin karıştıdır. Zira kurulan cümle herhangi bir yargı bildiriyorsa yani bu cümle için “doğrudur” ya da “yanlıştır” gibi bir hüküm verilebiliyorsa bu cümle haber cümlesidir.^[17] Kurulan cümle henüz meydana gelmemiş bir işten bahsediyorsa yani doğruluk ve yanlıklık sıfatlarına sahip olamıyorsa bu cümle inşâ cümlesidir.^[18] İnşâ, talep bildiren (söylenildiği anda henüz meydana gelmemiş bir fiilin yapılmasını isteyen) ve talep bildirmeyen olmak üzere iki kısma ayrılır. İnşânın birinci kısmı için talebî inşâ, ikinci kısmı için ise gayr-i talebî inşâ denilmektedir.^[19] Gayr-i talebî inşânın övme, yerme, kase ve taaccüp gibi talep içermeyen örnekleri vardır. Belâgat âlimlerinin çoğu bu kısım haber konuları arasında saymışlardır.^[20] Talebî inşâ, gayr-i talebî inşâda olmayan birçok belâgî inceliğe sahip olduğu için araştırmacılar inşânın talebî olan kısmına odaklanmışlardır. Bu nedenle bu çalışmada Hâtim et-Tâi'nin şiirlerinde bulunan bu kısma değinilmemiştir. Talebî inşâ emir, nehiy, istifham, nidâ ve temennî kısımlarına ayrılmaktadır.^[21] Bu olguların her biri asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belâgî amaçlardan dolayı asıl manası dışında da kullanılmıştır.

I.I. Emîr

Emir, nehyin zıddı olup daha üst konumda olan kişinin emri alan kişiden bir fiilin yapılmasını talep etmesidir.^[22] Belâgat âlimleri, emrin ıstilahî manasını “makam bakımından muhatabından üstün olan kişinin, muhatabından isti’la (üstünlük) yoluyla bir işin yapılmasını talep etmesi” şeklinde vermektedir.^[23] Emir, asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belâgî amaçlardan dolayı asıl manası dışında dua, iltimâs, ta’cîz, ibâhe, irşâd, tahkîr ve tedîb gibi anlamlarda da kullanılabilir.

[15] el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa, *Cevâhiru'l-belâğe fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Thk. Yusuf es-Samîlî, (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.), s. 69; Abdulazîz 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'İlmiyye, 2009), s. 69.

[16] Sekkâkî, Ebû Ya'kûb, *Miftâhu'l-'ulûm*, Thk. Na'im Zerkûr, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987), s. 164; *Kazvîni, el-Idâh fi 'ulûmi'l-belâğe*, 1, 57.

[17] el-Curcânî, Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdirrahmân b. Muhammed, *Delâilu'l-'icâz*, Thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, (Kahire: Mektebetu'l-Medenî, 1992), s. 533.

[18] et-Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn, *el-Mutavvel*, Thk. 'Abdulhamîd Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2013), s. 171.

[19] Kazvîni, *el-Idâh*, 3, 51; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğe*, S. 69.

[20] Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğe*, 69-70; Habenenne, *el-Belâğetu'l-'Arabiyye*, 1, 168; Ali Bulut, *el-Belâğatu'l-muyessere*, (İstanbul: İlav yayınları, 2016), s. 56.

[21] Kazvîni, *el-Idâh*, 3, 52-93; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 70-71.

[22] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4, 26. el-Fıyruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmusu'l-muhî't*, thk. Komisyon, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005), 1, 344; Curcânî, 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983), s. 37.

[23] Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-Tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 1, 121; Kazvîni, *el-Idâh*, 3, 81.

Emir kipinin ne ifade ettiği ise cümlenin siyak ve sibakından ve söylendiği ortam ve durumlardan anlaşılmaktadır.[24] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan emir kalıbının kullanıldığı başlıca manalar şunlardır:

I.I.I. Emir Kipinin Asıl Manasında Kullanılması

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan emir kipleri asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî amaçlardan dolayı asıl manası dışında da kullanılmıştır. Asıl manasında kullanılan emir kipi için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

فَكَكَّتْ عَدِيًّا كُلَّهَا مِنْ إِسَارِهَا فَأَفْضِلُ وَشَقِيحِي بِقَيْسِ بْنِ جَحْدَرٍ
أَبُوهُ أَبِي وَالْأَمْهَاتُ أَمْهَاتُنَا فَأَنْعِمِ فَذَلِكَ النَّفْسُ قَوْمِي وَمَعْشَرِي

"Ateş yak! Gece soğuktur. Ey ateş yakan! Rüzgâr da serttir. Belki buralardan geçen biri ateşini görür. Eğer yaktığın ateş misafir getirirse sen hürsün."^[25]

Hâtim, bu şiirinde kölesine ateş yakma emrini vermektedir. Hâtim, makam bakımından muhatabından üstün olduğu için burada isti'la söz konusu olmuş ve emir kipi asıl manasında kullanılmıştır.

I.I.II. Emir Kipinin Asıl Manası Dışında Kullanılması

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan emir kiplerinin asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî mülahazalardan dolayı asıl manası dışında da kullanıldığı söylenmiştir. Söz konusu anlamlar şunlardır:

I. Dua

Dua, sözlükte "çağırarak, seslenmek, istemek ve yardım talep etmek" gibi manalarda kullanılan sülâsî mücerredin birinci babından دَعَى الدَّعْوَى fiilinin masdarıdır.^[26] Dua kelimesi, belâgat ıstılahında "makam bakımından muhatabından düşük olan kişinin, muhatabından yalvarma yoluyla bir işin yapılmasını talep etmesi" şeklinde tanımlanmaktadır.

[24] Kazvîni, *el-Idâh*, 3, 82-88.

[25] Hâtim et-Tâî, *Divân*, thk. Ahmed Reşâd, (Beirut Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), s. 28; Tâî, *Divânü şi'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruhu*, s. 271.

[26] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14, 257-260; el-Fîyrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, s. 1282-1283; Osman Cilacı, "Dua", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9, 529-530.

Buna göre derece bakımından düşük olanın kendinden daha yüksek derecede bulunan birinden, yaşça küçük olanın daha büyük olandan, zayıfın güçlüden, kulun Rabbinden bir şey talep etmesi duadır.^[27]

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bazı emir kipleri dua anlamında kullanılmıştır. Onun şu beyitleri dua manasında kullanılan emir kiplerine örnek olarak verilebilir:

فَكَكَّتْ عَدِيًّا كُلَّهَا مِنْ إِسَارِهَا فَأَفْضِلْ وَشَفِّعِي بِقَيْسِ بْنِ جَحْدَلٍ
أَيُّهُ أَبِي وَالْأُمَّهَاتُ أُمَّهَاتُنَا فَأَنْعِمِ فَدَنْتَكَ النَّفْسُ قَوْمِي وَمَعَشَرِي

“Adî kabilesinin bütün esir fertlerini serbest bıraktım. Lütfen Kays b. Cahder için de şefaati mi kabul et. Babası babamdır. Analar analarımızdır. İhsan et! Canım, kavmim ve aşiretim sana feda olsun.”^[28]

Hâtim et-Tâî, Nu'mân Gassânî tarafından esir alınmış akrabalarını kurtarmak için ondan ricada bulununca Kays b. Cahder hariç esir tutulan akrabaları serbest bırakılır. Nu'mân Gassânî'nin, başka bir talebinin olup olmadığını sorması üzerine Hâtim, bu beyitleri ona hitaben okur ve Kays b. Cahder'in de diğerleri gibi serbest bırakılmasını ister. Bunun üzerine Nu'mân Gassânî, onu da serbest bırakır. Beyitlerde geçen emir kiplerinin dua manasında kullanıldığı cümlenin söylendiği ortam ve durumdan anlaşılmaktadır.^[29]

II. İltimâs

İltimas kelimesi, sözlükte “el sürme ve dokunma” anlamındaki لَمَسٌ kökünden türetilmiş iki harf ilaveli sülûsî mezid bir masdar olup “istemek ve aramak” manasındadır.^[30] Bu kelimenin belâgat ıstılahındaki manası ise “mevki ve sosyal statü olarak denk olan kişilerin üstünlük taslamadan ve birbirlerini hakir görmenden birbirlerinden emir kipi ile bir şeyin yapılmasını istemeleridir.”^[31] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan iltimas manasındaki emir kiplerine onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

[27] Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, s. 319; Atîk, *İlmu'l-me'ânî*, s. 70-71.

[28] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 193.

[29] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 192-193.

[30] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6, 209; Fîyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, s. 573.

[31] Kazvîni, *el-İdâh*, 3, 86; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*, (Beyrut: ed-Dâru'l-Arabîyye, li'l-Mevsû'ât, 2006), 1, 317.

أَعَاذِلْ! لَا أَلُوكِ إِلَّا خَلِيْقَتِي فَلَا تُجْعَلِي فُوقِي لِسَانَكَ وَمِيْرَدَا
 دَرِيْنِي بَكُنْ مَالِي لِعِرْضِي جُنَّةً تَبِي الْمَالُ عِرْضِي قَبْلَ أَنْ يَتَبَدَّدَا

“Ey kınayan kadın! Dilini üzerimde törpü gibi kullanma! Karakterim hariç senden hiçbir şey esirgemem. Beni bırak! (malımı cömertçe harcayayım) malım namusuma kalkan olsun. Mal dağılıp yok olmadan önce namusumu korur.”^[32]

Hâtım et-Tâî, bu beyitlerle cömertlikte fazla ileri gittiği gerekçesiyle onu eleştiren hanımına hitap etmektedir. Beyitteki emir kipi asıl manasında (üstün asttan bir şeyi talep etmesi) kullanılmamıştır. Nitekim kişinin hanımı onunla aynı sosyal statüye sahip olduğu için onun dengidir. Dolayısıyla Hâtım’in bu ve benzeri beyitlerde hanımlarına hitaben sarf ettiği emir kipleri eşit olan iki kişiden birinin diğerinden bir şey talep etmesi şeklindedir.

III. Ta’ciz

Sözlükte “gücü yetmemek, yapamamak” anlamındaki عجز—ökönden türetilen عجز— kelimesi “âciz bırakmak” demektir.^[33] Bu kelimenin belâgat ıstılahındaki manası ise “muhababın acizliğini ortaya çıkarmak için onun yapamayacağı bir şeyi yapmasını emretmek” şeklindedir.^[34] Hâtım et-Tâî’nin şiirlerinde bulunan bu türden emir kipleri için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أُرِيْنِي حَوَادَا مَاتَ هَزْلًا لَعَلِّي أَرَى مَا تَرِيْنِ أَوْ يَجِيْدَا مَحَلَّدَا
 وَأَلَا فَكُنْفِي بَعْضَ لَوْمِكَ وَاجْعَلِي لِي رَأْيِي مِنْ تَلْحُونِ رَأْيِكَ مُسْتَمَدَا

“Bana açıklıktan ölen bir cömert veya hiç ölmeyen bir cimri göster! Belki ben de senin gördüğünü görürüm. Yoksa sesini kes görüşünü kınadığım kişinin görüşüne daya.”^[35]

Hâtım et-Tâî, bu beyitlerle onu eleştiren hanımına hitap etmektedir. Nitekim hanımları her defasında Hâtım’i, malını yok yere insanlara dağıtmak ve onlar için harcamakla eleştirmişlerdir. Hâtım de onların bu eleştirilerine farklı yöntemlerle cevap vermiştir. Onun bu yöntemlerinden biri de ta’ciz yöntemidir. Zira Hâtım,

[32] Tâî, *Divânu şîri Hâtım b. Abdillâh et-Tâî ve ahhâruh*, s. 230.

[33] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5, 369; Fıyruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, s. 516.

[34] Kazvîni, *el-Idâh*, 3, 84; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğiyeye ve tatavvuruhâ*, 1, 319; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 80.

[35] Tâî, *Divânu şîri Hâtım b. Abdillâh et-Tâî ve ahhâruh*, s. 230.

beyitte de görüldüğü gibi onları göstermeleri mümkün olmayan bir hususu (açlıktan ölmüş bir cömert veya hiç ölmeyen bir cimri) göstermekle mükellef kıl-
mıştır.

IV. İbâha

İbâha kelimesi, sözlükte “açık olmak; açığa çıkarmak” anlamlarındaki **اَبَاحَ** kökünden türetilmiş bir harf ilaveli sülâsî mezid bir masdar olup “serbest bırakmak, müsaade etmek ve yasağı kaldırmak” anlamındadır.[36] Bu kelime belâgat ıstılahında “muhataba müsaade etmek, önündeki yasağı kaldırmak ve bir işi yapıp yapmamakta onu serbest bırakmak” anlamına gelmektedir.[37] Hâtim et-Tâi'nin şiirlerinde bulunan ibâha tarzındaki emir kipleri için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

يُتَوَلَوْنَ لِي: أَفَلَكُنْتُ مَالِكًا، فَافْتَصِدْ، وَمَا كُنْتُ، لَوْلَا مَا تَقُولُونَ، سَيِّدًا
كُلُوا الْيَوْمَ مِنْ رِزْقِ الْإِلَهِ وَأَنْبِئُوا فَإِنَّ عَلَى الرَّحْمَنِ رِزْقَكُمْ عَدَا

“Bana diyorlar ki: malımı bitirdin biraz iktisat et! Eğer malımı bitirmeseydim halkımın efendisi olmazdım. Şimdi Allah'ın rızkından yiye ve infak edin! Yarınki rızkınız Rahman'ın üzerindedir.”^[38]

Hâtim, halkının tutumlu olması yönündeki telkinlerine aldırış etmeden malını harcamakta ve onlara ikram etmektedir. Hâtim, rızkın Allah'a ait olduğunu ve halkının bu hususta endişe etmemeleri gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla kendilerine sunulan ikramları gönül rahatlığıyla yiyebileceklerini emretmektedir. Hâtim'in bu beyitte kullandığı emir kipi asıl manasından çıkıp ibâha manasında kullanılmıştır.

V. İrşâd

İrşâd kelimesi, sözlükte “doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek” anlamındaki **رُشِدًا** kökünden bir harf ilaveli sülâsî mezid bir masdar olup “doğru yolu göstermek” manasındadır.^[39] İrşâd kelimesinin belâgat ıstılahındaki anlamı ise “zorlayıcı bir gaye güdülmeden öğüt verme tarzında emir kipi ile bir şeyin yapılmasını talep etmek” şeklindedir.^[40] Hâtim et-Tâi'nin şiirlerinde bulunan irşâd tarzındaki emir kipleri için onun şu beyiti örnek olarak verilebilir:

[36] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 416.

[37] Kazvîni, *el-İdâh*, 3, 83; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğiyye ve tatavvuruhâ*, 1, 315-316; 'Atik, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 79-80.

[38] Tâi, *Divânu şi'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâi ve ahbâruhu*, s. 231.

[39] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3, 176; *Fiyruzâbâdî, el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 282.

[40] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğiyye ve tatavvuruhâ*, 1, 316; 'Atik, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 78.

فَأَخْبِينِ فَلَا عَارَ فِيمَا صَنَعْتَ تُحْيِي جُدُوداً وَتَبْرِي جُدُوداً

“İyilik et! Yaptığında utanacak bir şey yoktur. Malının bir kısmını harcamakla yeni mallar kazanırsın.”^[41]

Hâtim’in bu beyiti, Hâris b. ‘Amr el-Cefnî’nin huzurunda söylediği övgü ve tavsiye mahiyetindeki kasidesinin bir parçasıdır. Hâtim, beyitinde Hâris b. ‘Amr el-Cefnî’ye iyilikte bulunmasını tavsiye etmekte ve iyilik yolunda harcanan malın yerinin dolacağını haber vermektedir. Hâtim, bu tavsiyesini zorlayıcı bir gaye güdülmenden öğüt verme tarzındaki emir kipi ile dile getirmiştir.

VI. Tahkîr

Tahkîr kelimesi, “zillet” anlamındaki حَفْرٌ kökünden bir harf ilaveli sülâsi mezid bir masdar olup sözlükte “onura dokunma, onur kırma, aşağılama ve hakir görme” anlamlarında kullanılmaktadır.^[42] Tahkîr kelimesinin Arap belâgatindeki ıstılahî anlamı ise “muhatapı aşağılamak, değerini düşürmek ve onu küçük göstermek için emir kipi ile ondan bir şey yapmasını talep etmek” şeklindedir.^[43] Hâtim et-Tâî’nin şiirlerinde bulunan tahkîr tarzındaki emir kipleri için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

بَلِّغْ بَنِي لَأْمٍ بَأَنَّ جِيَادَهُمْ عَقْرَى، وَأَنْ يَجَادَهُمْ لَمْ يَرْشُدِ
هَا إِنَّمَا مُطْرَتٌ سَمَاؤُكُمْ دَمًا وَرَفَعَتْ رَأْسَكَ مِثْلَ رَأْسِ الْأَصْبِيِّ

“Le’m oğullarına ulaştır ki övünme çabaları boşuna gitmiş ve atlarının ayakları kesilmiştir. Ha, göğünüzden kan yağmıştır. Başını da kibirli adam gibi kaldırdın.”^[44]

Hâtim et-Tâî’nin beyitlerdeki asıl muhatapları Tay kabilesinin diğer bir kolu olan Le’m oğullarıdır. Hâtim, Le’m oğulları ile -kaybeden tarafın müsabakanın hakeminde rehin bıraktığı atlarını oradaki topluluğa kestirmek şartı ile- girdiği övünme müsabakasını kazanıp onların atlarını kestirmiş ve şarap eşliğinde izleyicilere yedirmiştir. Hâtim, bunun sonucunda onları aşağılamak ve oradaki topluluğun gözünden düşürmek için bu beyitlerin de içinde bulunduğu bir kasideyi onlara hitaben okumuştur. Burada yer alan emir kipi asıl manasından çıkmış ve muhatapı aşağılama anlamında kullanılmıştır.^[45]

[41] Tâî, *Divânu şî’ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 207.

[42] İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 4, 207.

[43] Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâtîl-belâğîyye ve tatavvuruhâ*, 1, 316; ‘Atîk, *‘Ilmu’l-me’ânî*, s. 81.

[44] Tâî, *Divânu şî’ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 260.

[45] İsfahânî *Kitâbu’l-eğânî*, 17, 263-265.

VII. Te'dîb

Te'dîb kelimesi, “davet, incelik, kibarlık, beğenme, alışkanlık gelenek, görenek, ahlâk ve âdet” gibi anlamlarda kullanılan اَدَبٌ kökünden bir harf ilaveli sülâsî mezid bir masdar olup sözlükte “birini bir konuda eğitme ve bilgilendirme” anlamlarında kullanılmaktadır.^[46] Te'dîb kelimesinin belâgat ıstılahındaki anlamı ise “birini bir konuda eğitme ve bilgilendirme tarzında emir kipi ile bir şeyin yapılmasını talep etmek” şeklindedir.^[47] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan te'dîb tarzındaki emir kipleri için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

إِذَا كُنْتَ رِبَاً لِلْقُلُوبِ، فَلَا تَدْعُ رَفِيقَكَ بِمَشِي خَلْقَهَا، غَيْرَ رَاكِبٍ
أُنْجِيهَا، فَأَزِدْهُ، فَإِنْ حَمَلْتَكُمَا فَذَاكَ، وَإِنْ كَانَ الْعِقَابُ فَعَاقِبِ

“Genç bir deveye sahip olduğunda, arkadaşının ona binmeden arkasında yürümesine izin verme. Deveni çöktür! Arkadaşını arkana bindir! Eğer ikinizi taşırsa ne ala. Eğer nöbetleşe binmek gerekirse onunla nöbetleş!”^[48]

Hâtim, bu beyitlerle muhatabını gelenek, görenek, ahlâk ve adabı muâşeret konusunda eğitip te'dîb etmiş ve bu hususu te'dîb tarzındaki emir kipi ile dile getirmiştir.

I.II. NEHİY

Talebî inşânın kısımlarından biri de nehiydir. Nehiy, emrin zıddı olup sözlükte “yasaklamak, bir işten vazgeçilmesini istemek ve engellemek” anlamlarında kullanılmaktadır.^[49] Belâgat âlimleri, nehyin ıstılahî manasını “buyurucu bir tarzda bir işten kaçınmayı talep etmek” şeklinde açıklamışlardır.^[50] Nehiy, isti'la (üstünlük) yoluyla gerçekleşme noktasında emir ile ortak bir paydada buluşmaktadır. Ancak kiplerinin farklı oluşu, emrin talep, nehyin ise engellemeyi ifade etmesi ve emri alan kişinin iradesinin söz konusu olması ve nehiy edilen kişide ise rahatsızlığının var olması noktalarında ayrışmaktadır.^[51] Nehiy de tıpkı emir gibi asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belâgî mülâhazalardan dolayı asıl manası dışında dua, iltimâs, ta'cîz, ibâha, irşâd, tahkîr ve te'dîb gibi anlamlarda da kullanılabilir. Nehiy kipiyle kastedilen anlam, cümlenin siyak ve sibakından ve söylendiği ortam ve du-

[46] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1, 206; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, s. 58.

[47] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*, 1, 317-318.

[48] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruhu*, s. 100.

[49] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15, 343-344.

[50] Kazvîni, *el-İdâh*, 3, 88; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğ*e, s. 76; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 83.

[51] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*, 2, 344.

rumlardan anlaşılmalıdır.^[52] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan nehiy kipinin kullanıldığı başlıca manalar şunlardır:

I.II. I. Nehiy Kipinin Asıl Manasında Kullanılması

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde asıl manasında kullanılan nehiy kipleri için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

فَمَهْلًا! فِدَاكَ الْيَوْمَ أُمِّي وَخَالَتِي فَلَا يَا مَرْيَمُ، بِالْدُنْيَا، أَسْوَدُ
 عَلِيٍّ جِينِ، أَنْ ذَكَّيْتُ، وَاشْتَدَّ جَانِبِي أَسَاءُ الَّتِي أَعْيَيْتُ، إِذْ أَنَا أَمْرُدُ

“Ağır ol! Anam ve teyzem sana feda olsun. Esved bana asla adiliği tavsiye etmesin. Deve kestğim zaman. Çünkü ben gençken ve etrafım zorken, içinden çıkamadığım şeyler bana reva görüldü.”^[53]

Hâtim, bu beyitinde Esved isimli (veya zenci) kölesinden buyurucu bir tarzda bir işten kaçınmasını talep etmektedir. Hâtim, makam bakımından söz konusu şahıstan üstün olduğu için burada isti'la mevzu bahis olmuş ve nehiy kipi asıl manasında kullanılmıştır.

I.II. II. Nehiy Kipinin Asıl Manası Dışında Kullanılması

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan nehiy kiplerinin asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî mülahalazardan dolayı asıl manası dışında da kullanıldığı söylenmiştir. Söz konusu anlamlar şunlardır:

I. Dua

Nehiy kipinin dua anlamında “makam bakımından muhatabından düşük olan kişinin, muhatabından yalvarma yoluyla bir işin yapılmasını talep etmesi” kullanılması daha çok kuldan rabbe doğru yönelen sözlerde söz konusu olmaktadır. Buna ilaveten insanlar arasında da bu kullanımın olduğu görülmektedir. Nitekim kendilerine yapılmasını istemedikleri bir hususu nehiy kipi ile birbirlerinden talep ettikleri görülmektedir.^[54] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde de nehiy kipi dua anlamında kullanılmıştır. Onun şu beyitleri dua manasında kullanılan nehiy kiplerine örnek olarak verilebilir:

[52] Kazvîni, *el-Idâh*, 3, 88; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğ*e, s. 76; 'Atîk, *'Ilmu'l-me'ânî*, s. 84-88.

[53] Tâî, *Divânu şî'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruhu*, s. 93.

[54] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*, 2, 344.

أَتَيْتَ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ أَمْرَ إِخْوَتِهِمْ أَهْلِي فِدَاؤُكَ إِنْ ضُرُّوا وَإِنْ نَفَعُوا
لَا تَجْعَلْنَا، أَبَيْتَ اللَّعْنَ، ضَاجِحَةً كَمَعَشْرِ صَلُّمُوا الْأَذَانَ أَوْ جُدِعُوا

“Ailem sana feda olsun. Sana zarar ya da yarar verseler de kardeşleri için yaptığının aynısını Abdüşşems oğulları için de yap. Lanetlenmeyi reddetmiş biri olarak lütfen bizi kulakları veya burunları kesilmiş bir topluluk gibi gülünç duruma düşürme.”^[55]

Nu'mân Gassânî, Hâtim et-Tâi'nin akrabalarından yetmiş kişiyi esir alınca Hâtim de onları kurtarmak için Milhân b. Hârise ile birlikte Nu'mân Gassânî'nin huzuruna çıkmış ve ona bazı beyitler okumuştur. Bu durumdan hoşnut olan Nu'mân Gassânî, İmruulkays b. 'Adî oğullarını serbest bırakmış ve Hâtim'e içkili bir sofraya hazırlatmıştır. Hâtim'i bu vaziyette gören Milhân b. Hârise onu “halkın zincirlere vurulmuşken sen burada içki mi içiyorsun? Kalk Nu'mân Gassânî'den Abdüşşems oğullarının da bağışlanmasını iste” şeklinde azarlamıştır. Bunun üzerine Hâtim, tekrar onun huzuruna çıkmış ve yukarıdaki beyitlerin de içinde bulunduğu bir kaside okumuştur.^[56] Beyitte yer alan nehiy kipi (لَا تَجْعَلْنَا) dua manasındadır. Buradaki nehiy kipinin dua anlamında kullanıldığı ise cümlelerin söylendiği ortam ve durumdan anlaşılmaktadır

II. İltimâs

Mevki ve sosyal statü olarak denk olan kişilerin üstünlük taslamadan ve birbirlerini hakir görmeden birbirlerinden bir şeyin yapılmamasını talep etmeleri nehiy kipiyle gerçekleşmektedir.^[57] Hâtim et-Tâi'nin şiirlerinde de nehiy kipi iltimâs anlamında kullanılmıştır. Hâtim et-Tâi'nin şiirlerinde bulunan iltimâs manasındaki nehiy kiplerine onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

مَهْلًا نَوَارُ، أَقْلِي اللُّومِ وَالْعَدْلَا، وَلَا تَقُولِي، لَشَيْءٍ فَاتٍ، مَا فَعَلَا؟
وَلَا تَقُولِي لِمَالٍ، كُنْتُ مَهْلِكَةً، وَمَهْلًا، وَإِنْ كُنْتُ أَعْطِي الْحَيَّ وَالْحَبْلَا

“Ağır ol ey Nevvâr! Yermeye ve kınamayı azalt! Giden bir şey için ne yaptır deme. Cin ve şeytanlara dahi versem de elden çıkardığım mal için yavaş ol deme!”^[58]

[55] Tâi, *Divânü şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâi ve ahhârûh*, s. 57, 280.

[56] İsfahânî *Kitâbu'l-eğânî*, 17, 268-269.

[57] Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâge*, s. 76; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 85.

[58] Tâi, *Divânü şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâi ve ahhârûh*, s. 200.

Hâtim et-Tâî, bu beyitlerle cömertlikte aşırıya kaçtığı gerekçesiyle kendisini eleştiren hanımına hitap etmektedir. Beyitteki nehiy kipi asıl manasında (buyurucu bir tarzda bir işten kaçınmayı talep etmek) kullanılmamıştır. Nitekim kişinin hanımı onunla aynı statüye sahip olduğu için onun dengidir. Dolayısıyla Hâtim'in bu beyitte hanımına hitaben sarf ettiği nehiy kipi eşit olan iki kişiden birinin diğerinden bir şey talep etmesi şeklinde olup iltimâs manasındadır.

III. İrşad

Nehiy kipinin asıl manasının dışına çıktığı yerlerden biri de irşâd için kullanılmasıdır. Nehiy kipi, öğüt ve nasihat tarzı ifadelerle birlikte kullanıldığı vakit asıl manasından çıkıp irşâd anlamını almaktadır.^[59] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan irşâd tarzındaki nehiy kipleri için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أَهْنُ لِلَّذِي تَحْوَى التَّلَادَ، فَإِنَّهُ إِذَا مَتَّ كَانَ الْمَالُ نَهْبًا مُقْسَمًا
 وَلَا تَشْقَرَنَّ فِيهِ، فَيَسْتَعَدَّ وَارْتُ بِي، حِينَ تَحْمِي أَعْيَرَ اللَّوْنِ، مُظْلِمًا
 يُقْسِمُهُ غَنَمًا، وَيَشْرِي كِرَامَةً وَقَدْ صِيْرَتْ، فِي خَطِّ مِنَ الْأَرْضِ، أَعْظَمًا

“Eski malı sevene önem verme! Çünkü öldüğüm zaman mal yağmalanıp bölüşülür. O yüzden bedbaht olma! Karanlık kara toprağa girdiğin zaman mirasçın mutlu olur. Yerin altında kemiklerin çürürken mirasçın malını ganimet olarak taksim edip başkalarından takdir görmek için onlara ikram eder.”^[60]

Hâtim, malını harcamayıp mirasçılara bırakan kişinin önemsiz olduğunu ve harcanmayan malın mirasçılar arasında bölüşüleceğini ifade etmekte ve bu hususta muhatabına öğüt vermektedir. Hâtim, buna istinaden muhatabını bedbaht olmaktan nehiy etmekte ve bu konuda onu irşâd etmektedir.

IV. Te'dib

Nehiy kipinin asıl manasının dışına çıktığı yerlerden biri de te'dib için kullanılmasıdır. Bir konuda birini eğitime ve bilgilendirme tarzında nehiy kipiyle bir şeyin yapılmamasını talep edilince nehiy kipi te'dib anlamında kullanılmış olur. Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan te'dib tarzındaki nehiy kipleri için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

[59] Matlûb, *Mu'cemul'-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*, 2, 345; 'Atik, 'İlmu'l-me'âni, s. 86.

[60] Tâî, *Divânu şî'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 236.

لا تَسْتُرِي قَدْرِي، إِذَا مَا طَبَخْتَهَا عَلَيَّ، إِذْنُ مَا تَطْبُخِينَ، حَرَامٌ
وَلَكِنْ بِهَذَاكَ الْيَفَاعِ، فَأَوْقَدِي بَجَزَلٍ، إِذَا أَوْقَدْتِ، لَا بَضْرَامٌ

“Yemek pişirdiğin zaman kazanımın üzerini kapatma! O vakit pişirdiğin yemek bana haramdır. Ancak kazanımın altını yaktığın vakit şu tepede altını ince değil kalın odunlarla yak!”^[61]

Rivayete göre hanımı onunla bir gün baş başa sofrada oturup birlikte bir öğün yemek istemiş ve yemek kazanının üstünü örterek çadırın arkasında yemeği pişirmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Hâtim, yaptığıın yanlış ve misafirden saklanan yemeğin kendisine haram olduğunu ifade etmiştir. Hâtim, kazanın gizlenerek değil, oradan geçen yolcuların görebileceği bir tepede kalın odunlarla altının yakılmasını emretmiştir.^[62] Hâtim, bu beyitlerle hanımını gelenek, görenek, ahlâk ve adabı muaşeret konusunda eğitip te'dib etmiş ve bu hususu te'dib tarzındaki nehiy kipi ile dile getirmiştir.

V. Tahkîr

Nehiy kipinin asıl manasından çıkararak ifade ettiği manalardan biri de tahkirdir.^[63] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan tahkîr tarzındaki nehiy kipleri için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

فلا الجودُ يُعني المألَّ قبل فنائه ولا البخلُ في مال الشحيح يزيدُ
فلا تَلْتَمِسْنَ مالا بعيش مُقْتَرٍ لِكُلِّ غَدٍ رِزْقٌ يَعُودُ جَدِيدُ
ألم تر أن المألَّ غادٍ ورائحٌ وأن الذي يُعطيك غيرُ بعيدٍ

“Cömertlik malı daha erken yok etmez. Cimrilik de cimrinin malını artırmaz. Cimri yaşamakla mal arama! Her gün için geri gelecek yeni bir rızık vardır. Görmez misin mal gelip geçidir. Onu sana veren de senden uzak değildir.”^[64]

[61] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 172.

[62] ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *el-Mu telif ve'l-Muhtelif*, thk. Muvaffak b. 'Abdillâh b. 'Abdilkadir, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-Islâmî, 1986), 3, 1679.

[63] 'Atîk, *'Ilmu'l-me'ânî*, s. 87.

[64] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 264-265.

Rivayete göre Hâtim, Cerîr b. Abdilmesîh b. Abdillâh b. Yezd ed-Dubaî el-Mutelemmis'in (ö. 569 veya 580)

قَلِيلُ الْمَالِ تَصْلَحُهُ فَيَبْقَى وَلَا يَبْقَى الْكَثِيرُ عَلَى الْفَسَادِ
وَحَفِظَ الْمَالِ خَيْرٌ مِنْ فَنَاهُ وَعَسَفَ فِي الْبِلَادِ بَغَيْرِ زَادٍ

“Bakımını yaptığın mal az olsa da kalır. Harca yııp önemsemediğin çok olsa da gider. Malı korumak onu yok etmekten ve memleketlerde azıksız dolaşmaktan daha hayırlıdır.” şeklindeki beyitlerini iştirince baya sinirlenmiş ve “Ona ne oluyor, Allah, onun dilini kessin. İnsanları cimriliğe sürüklemiş. Şöyle deseydi ya” demiş ve yukarıdaki beyitleri okumuştur. Hâtim burada Mutelemmis'i aşağılamak, değerini düşürmek ve onu küçük göstermek için nehiy kipi ile ondan böyle bir şey yapmamasını talep etmiştir.^[65] Nehiy kipinin burada tahkir manasını ifade etmesi bağlamdan anlaşılmaktadır.

VI. Tevbîh

Tevbîh kelimesi, sözlükte “yermek, kınamak ve ayıplamak” anlamındaki *بغ* kökünden türetilmiş bir harf ilaveli sülâsî mezid bir masdardır.^[66] Bu kelimenin belâgat istilâhındaki manası ise “bir insanı, bir nesneyi veya davranışı onda bulunan veya bulunduğu iddia edilen kötü ve çirkin bir niteliği yüzünden yermek, kınamak ve ayıplamak” şeklindedir.^[67] Bu tarz bir kınama farklı yöntemlerle yapılabilmektedir. Söz konusu yöntemlerden biri de mevzubahis kınamanın nehiy kipiyle yapılmasıdır. Nehiy kipi, böyle bir manada kullanıldığı vakit asıl anlamından çıkmış olmaktadır. Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan tevbîh tarzındaki nehiy kipleri için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

لَا تَعْلِبْنِي عَلَى مَا لِي وَصَلْتُ بِهِ رَحْمًا، وَخَيْرُ سَبِيلِ الْمَالِ مَا وَصَلَا
يَسْعَى الْفَتَى، وَجِهَامُ الْمَوْتِ يُدْرِكُهُ وَكُلُّ يَوْمٍ يُدْرِكُنِي الْأَجَلَا

“Akrabalara verdiğim mal için beni kınama! En hayırlı mal akrabalara verilendir. Deli kanlı koşturur. Ölüm yazgısı ona yetişir ve her gün onu ecele yakınlaştırır.”^[68]

[65] İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ 'İmâduddîn İsmâil b. Şihâbiddîn, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1988), 2, 273-274.

[66] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3, 65-66.

[67] 'Atîk, *'İlmu'l-me'âni*, s. 86-87.

[68] Tâî, *Divânu şî'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahhâruhu*, s. 201.

Hâtim, bu beyitlerle hanımına hitap etmekte ve akrabalarına verdiği maldan dolayı kendisini kınayan hanımını bu işten sakındırmaktadır. Hâtim, hanımına “Beni bu işten dolayı kınama!” derken aslında kendisi hanımını onda bulunan bu kötü ve çirkin davranış yüzünden kınamaktadır. Dolayısıyla Hâtim'in bu beyitte hanımına hitaben sarf ettiği nehiy kipi siyak ve sibakıyla değerlendirildiği vakit tevbîh manasını ifade etmektedir.

I.III. İSTİFHÂM

Talebî inşânın kısımlarından biri de istifhâmdır. İstifhâm kelimesi bir şeyi bilmek, kalp ile sezmek, akıl etmek ve anlamak gibi manalara gelen فهِم kökünden türetilmiş, üç harf ilaveli sülâsî mezid istif'âl babından bir masdardır. İstifham kelimesi sözlükte “önceden bilinmeyen bir şeyi anlamayı istemek” anlamına gelmektedir.^[69] Bu kelime belâgat üslabında “bilinmeyen bir şey hakkında bilgi istemek ve iki şey arasındaki isnadın var olup olmadığını öğrenmeye çalışmak” şeklinde tanımlanmıştır.^[70] Talebî inşânın kısımlarından biri olan istifhâm, esas manasında -bilinmeyen bir şey hakkında bilgi istemek- kullanıldığı gibi bu mananın dışında da kullanılmıştır. İstifhâmın ne ifade ettiği ise cümlenin siyak ve sibakından ve söylendiği ortam ve durumlardan anlaşılmaktadır.^[71] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerindeki istifhâm, her iki manada da kullanılmıştır.

I.III. I. İstifhâmın Asıl Manasında Kullanılması

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan istifhâm, asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî amaçlardan dolayı asıl manası dışında da kullanılmıştır. Asıl manasında kullanılan istifhâm için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أتاني مِنَ الرِّيَانِ أَمْسِ رِسَالَةً وَعَدَّرًا بِحَيِّ مَا يَقُولُ مَوَاسِلٌ
هَمًّا سَأَلَانِي: مَا فَعَلْتِ؟ وَإِنِّي كَذَلِكَ عَمَّا أَحَدْتُكَ أَنَا سَائِلٌ
فَقُلْتِ: أَلَا كَيْفَ الزَّمَانُ عَلَيْكُمَا؟ فَقَالَا: بِخَيْرٍ، كُلُّ أَرْضِكَ سَائِلٌ

“Dün bana Reyyân Dağından bir mektup geldi. Muvâsil Dağı da kabileye hainlik edecek bir şey demez. Bu iki dağ, bana ne yaptın? Diye sordular. Ben de aynı şekilde onlara soruyorum. Dedim ki: Zamanınız nasıl geçiyor? Dediler ki: çok iyi her taraf akıyor.”^[72]

[69] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12, 459.

[70] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*, 1, 181; 'Atîk, 'İlmu'l-me'ânî, s. 88; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 78.

[71] 'Atîk, 'İlmu'l-me'ânî, s. 95.

[72] Tâî, *Divânu şî'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 284.

Hâtim et-Tâî, bu beyitlerde yer alan istifhâm edatlarını asıl manasında (bilinmeyen bir şey hakkında bilgi istemek) kullanmıştır.

I.III. II. İstifhâmın Asıl Manası Dışında Kullanılması

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan istifhâm edatlarının asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî mülahazalardan dolayı asıl manası dışında da kullanıldığı söylenmiştir. Söz konusu anlamlar şunlardır:

I. Taktır

Taktır kelimesi, sözlükte “bir şeyi bir yere yerleştirmek, istikrar bulmak, sakinleşmek, gerçeği kabul etmek ve bir söze açıklık getirmek” anlamındaki تَوَكَّرَ kökünden türetilmiş bir harf ilaveli sülâsî mezid bir masdardır.^[73] Taktır kelimesi, belâgat ıstılahında “herhangi bir amaç için muhatapı sorunun içeriğini ikrar ve itiraf etmeye yönelten bir ifade biçimidir” şeklinde tanımlanmaktadır.^[74] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde taktır manasında kullanılan istifhâm için onun şu beyiti örnek olarak verilebilir:

يَا أَيُّهَا الضَّيْفُ نَابِي، وَعَزَّ الْقَيْرَى، أَقْرَى السَّدِيفِ

“Bilmez misin? Misafire ikram edecek şey azaldığı esnada bana misafir gelince, ben deve hörgücünün yağını ikram ederim.”^[75]

Hâtim, diğer insanların varlık dönemlerinde misafirlerine ikram ettikleri deve etinin en lezzetli kısmı olan deve hörgücünün yağını kendisinin kıtlık döneminde ikram ettiğini söylemekte ve bu hususta hanımına bu durumu bilip bilmediğini sormaktadır. Hâtim'in buradaki soru sorma tarzı muhatapı sorunun içeriğini ikrar ve itiraf etmeye yönelten bir ifade biçimidir. Dolayısıyla buradaki istifhâm taktır manasında kullanılmıştır.

II. İnkâr

İnkâr kelimesi, “bilmemek, yadırgamak” manasındaki كَرَّ kökünden türetilen bir harf ilaveli sülâsî mezid bir masdar olup sözlükte “kabul etmemek, reddetmek ve hoş görmemek” gibi anlamlara gelmektedir.^[76] Bu kelimenin belâgat ıstılahındaki manası ise “sorulan şey çirkin ve hoş karşılanmayan bir şey olup soruyu soran

[73] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5, 84-85.

[74] 'Atik, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 99.

[75] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruhu*, s. 67.

[76] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5, 234-235; Fîyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, s. 487.

kişi tarafından hoş görülmemekte ve inkâr edilmektedir.” şeklindedir.^[77] İstifhâm bu manayı alarak sorulan şeyin örf veya din açısından istenmeyen bir şey olduğuna delalet etmektedir.^[78] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bu türden istifhâm unsurları için onun şu beyiti örnek olarak verilebilir:

أَفْضَحُ جَارِي وَأَخْوُ جَارِي؟ مَعَاذَ اللَّهِ أَفْعَلُ مَا حَيِّبْتُ

“Komşuma ihanet edip karısını rezil eder miyim? Allah korusun. Hayatımda böyle bir şeyi yapmam.”^[79]

Hâtim, bu beyitte muhatabına muhtevasını kabullenmediği bir soru sormakta ve böyle bir şeyi yapmaktan Allah'a sığındığını dile getirmektedir. Hâtim'in burada başvurduğu istifhâm üslubu inkâr tarzındaki bir üsluptur. Dolayısıyla beyitteki istifhâm edatı asıl manası dışında kullanılmıştır.

III. Teşvik

Teşvik kelimesi, “nefsin bir şeyi arzulaması, önemsemesi, özen göstermesi ve bir işin elden geldiğince iyi olmasına çabalaması” anlamındaki شَوْق kökünden türetilen bir harf ilaveli sülâsî mezid bir masdar olup sözlükte “özendirmek ve birini bir şeye teşvik etmek” anlamında kullanılmıştır.^[80] Teşvik tarzındaki istifhâm belâgat ıstılahında “soru soran kişi bilmediği bir şeyi sormamakta muhatabını sorduğu şeyi gerçekleştirmesi için teşvik etmektedir.” şeklinde açıklanmıştır.^[81] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan teşvik tarzındaki istifhâm unsurları için şu beyit örnek olarak verilebilir:

فَمَنْ مُبْلِغٌ عَنَّا سَلَامَانَ مَأَلِكَا وَسِنِينَ هَلْ حَادِرْتُمْ مَا أُحَادِرُ

“Kim Selâmân ve Sinbis'e şu mesajımı iletir? Benim sakındığım şeyden siz de sakındınız mı?”^[82]

Hâtim, bu beyitte gerçek anlamda mesajını kimin ulaştıracağını öğrenmek istemiyor. Aksine birilerinin bir an önce mesajını iletmesi için etrafındakileri teşvik ediyor. Dolayısıyla beyitteki istifhâm üslubu bağlamdan aldığı destek ile teşvik manasında kullanılmıştır.

[77] 'Atîk, 'İlmu'l-me'ânî, s. 102.

[78] Yahya Suzan, Kur'ân'da istifhâm, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020), s. 71.

[79] Tâî, Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh, s. 85.

[80] Ibn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 10, 192.

[81] 'Atîk, 'İlmu'l-me'ânî, s. 106.

[82] Tâî, Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh, s. 274.

IV. Tahkîr

İstifhâm üslubunun asıl manası dışında kullanıldığı yerlerden biri de tahkîr anlamıdır. Burada mütekellim, sorulan şeyin muhtevasını öğrenmek için istifhâm yöntemine başvurmamaktadır. Aksine o, sorulan şeyin içeriğini bilmektedir. Ancak mütekellim, sorulan şeyi küçümsemek ve muhataba böyle bir soru sormakla ona hakaret etmek için istifhâm edatını kullanmaktadır.^[83] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bu türden istifhâm unsurları için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أَبَا الْحَيَّبِرِيِّ وَأَنْتَ أَمْرٌ حَسْبُكَ الْعَنَبِيرَةُ شَتَامَتُهَا

فَمَاذَا أَرَدْتَ إِلَى رَمِيَّةٍ بِدَوِيَّةٍ صَحِبَ هَامَهَا

تُبْعِي أَذَاهَا وَأَعْسَارَهَا وَخَوْلِكَ عَوْتُ وَأَنْعَامَهَا

وَإِنَّا لَنُطْعِمُ أَضْيَاقَنَا مِنَ الْكُومِ بِالسَّيْفِ نَعَامَهَا

“Ey Ebu’l-Hayber! Sen küfürbaz ve hasetçi bir aşirete sahip bir adamsın. Baykuşların ses çıkardığı çölde çürümüş kemiklerden ne istedin?” Etrafında Ğavs kabilesi ve davarları olduğu halde ona eziyet edip onu zora sokmak istiyorsun. Biz seçkin deve sürülerini kılıçla keser ve misafirlerimize yediririz.”^[84]

“Rivayete göre bir akşam vaktinde Ebu’l-Hayber isminde bir zat akrabalarıyla birlikte Hâtim’in kabrinin bulunduğu çölde konaklamışlar. Bu zat, ey Hâtim kabrinden kalk da bizi ağırla deyince beraberindekiler, sen çürümüş kemiklerle mi konuşuyorsun demişler. Bunun üzerine Ebu’l-Hayber, Tay kabilesi, bu adam kabrinde bile misafir ağırladığını söylüyorlar ben de bunun yalan olduğunu ispat etmek için böyle bir şey yaptım dedi. Gecenin ilerlemesiyle birlikte Ebu’l-Hayber’in arkadaşları onun çılgınlıklarıyla uyandılar. Ebu’l-Hayber, Hâtim’in kabrinden çıktığını ve devesini kestiğini söyleyince arkadaşları devesinin gerçekten de kesildiğini görmüş ve Allah’a yemin olsun ki Hâtim gerçekten kabrinde bile bizi ağırlayıp misafirperverliğini gösterdi dediler ve Ebu’l-Hayber’in devesinin etini orada yediler. ‘Adî b. Hâtim, sabahleyin bu kafilenin peşine düşmüş ve onları yolda yakalamıştır. ‘Adî, babasını rüyasında gördüğünü Ebu’l-Hayber’e yukarıdaki beyitleri söylemesini ve ona develeri arasından seçkin bir deve vermesini emrettiğini söylemiş ve babasının vasiyetini yerine getirmiştir.”^[85] Hâtim et-Tâî burada, sorulan şeyin muhtevasını öğ-

[83] Atik, ‘İlmu’l-me’ânî, s. 100.

[84] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahabârüh*, s. 176.

[85] İsfahânî, *Kitâbu’l-eğâni*, 17, 267-268.

renmek için istifhâm yöntemine başvurmamıştır. Aksine o, sorulan şeyin içeriğini bilmektedir. Ancak o, sorguladığı davranışı küçümsemek ve Ebu'l-Hayber'e böyle bir soru sormakla ona hakaret etmek için istifhâm yöntemine başvurmaktadır.

V. 'Arz

'Arz kelimesi sözlükte "ortaya koymak, göstermek, sunmak, bir şeyi gözden geçirip durumuna bakmak ve teklif etmek" gibi anlamlara gelir.^[86] Bu kelimenin belâgat istilâhındaki manası ise "bir talebin nazikçe istifhâm tarzında dile getirilmesi" şeklindedir. Bu mananın elde edilmesi için istifhâm hemzesine nefiy edatlarından ʾ ve ʾ'nın eşlik etmesi ve fiil cümlesinin başında kullanılması gerekmektedir.^[87] Hâtim et-Tâi'nin şiirlerinde bulunan bu türden istifhâm için onun şu beyiti örnek olarak verilebilir:

أَلَا أَعَانُ، عَلِيَّ جَوْدِي، مَيْسَرَةً، فَلَا يَزِيدُ نَدَى كَفْيِي إِقْتَارِي

"Cömertlik için kolaylık ile yardım edilmez miyim? Pıntiliğim elimin açıklığını engellemez."^[88]

Hâtim et-Tâi, burada muhatabından malını harcama hususunda kendisine engel olunmaması ve cömertliği için kendisine kolaylık sağlanmasını talep etmekte ve bu talebini 'arz tarzındaki istifhâm üslubuyla dile getirmektedir.

I. IV. TEMENNÎ

Talebi inşânın kısımlarından biri de temennîdir. Temennî kelimesi، مَنَى kökünden iki harf ilaveli sülâsi mezid bir masdar olup sözlükte "rağbet edilen bir şeyin gerçekleşmesini arzulamak" manasındadır.^[89] Bu kelimenin belâgat istilâhındaki manası da aynı şekildedir.^[90] Tereccî ile arasındaki fark şöyledir: temennî edatı ile arzulanan şeyin gerçekleşmesi imkânsız iken tereccî edatı ile arzulanan şeyin gerçekleşmesi mümkündür.^[91] Bununla birlikte belâgat âlimleri temenniye iki kısma ayırmaktadır: birincisi

أَلَا لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا فَأُخِيرَهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشَيْبُ

[86] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7, 166-170; Fîyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, s. 646-647.

[87] Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, s. 321.

[88] Tâi, *Divânu şî'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâi ve ahhâruh*, s. 180.

[89] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15, 294; Fîyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, s. 1336.

[90] Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 407.

[91] Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed, Ebu'l-Fadl İbrahim, (Beyrût Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, 1957), 2, 323.

“Keşke gençliğim bir gün geri gelseydi de ihtiyarlığım bana ettiklerini ona söyleseydim.” şiirinde olduğu gibi imkânsız olduğu için gerçekleşmesi umulmayan bir şeyi arzulamak. Diğeri de *كَيْفَ تَكُونُ أَوْ تَكُونُ* “Keşke Kârûn’a verilenin bir benzeri bize de verilseydi!”^[92] ayetinde olduğu gibi mümkün olduğu halde ulaşılmasında aşırı bir hırs olmadığı için gerçekleşmesi umulmayan bir şeyi arzulamaktır.^[93] Zira böylesi büyük bir servet, Kârûn’a verilmişse, bir başka kula daha verilmesi imkân dâhilindedir. Temennî manasını ifade etmek için vad’edilen edat *كَيْفَ* dir. Ancak *هَلْ* ve *لَعَلَّ* edatları da ilk anlamları farklı olmakla birlikte bu anlamda da mecazen kullanılmıştır.^[94] Temennî de inşânın diğer kısımları gibi asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî mülahazalardan dolayı asıl manası dışında tereccî ve teessüf anlamında da kullanılabilir. Temennî edatıyla kastedilen anlam, cümlenin siyak ve si-bakından ve söylendiği ortam ve durumlardan anlaşılmalıdır. Hâtim et-Tâî’nin şiirlerinde geçen temennî edatının kullanıldığı başlıca manalar şunlardır:

I. IV. I. Temennî Edatının Asıl Manasında Kullanılması

Hâtim et-Tâî’nin şiirlerinde bulunan temennî, asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî amaçlardan dolayı asıl manası dışında da kullanılmıştır. Asıl manasında kullanılan temennî için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

يَسْعَى الْفَتَى، وَجِهَامُ الْمَوْتِ يُدْرِكُهُ وَكَلُّ يَوْمِ يُدْنِي، لِلْفَتَى، الْأَجَلَا
إِنِّي لِأَعْلَمُ أَنِّي سَوْفَ يَدْرِكُنِي يَوْمِي، أَصْبَحَ، عَنِ دُنْيَايَ، مَشْتَعَلَا
فَلَيْتَ شَعْرِي، وَلَيْتَ غَيْرُ مُدْرِكِي لَأَيَّ حَالٍ بِهَا أَضْحَى بُو تُعَلَا

“Ölüm yazgısı ona yetişip her gün onu ölüme yaklaştırdığı halde delikanlı koşturur. İy biliyorum ki benim de günüm gelecektir. O gün dünya ile meşgul olmayacağım. Keşke Su’al oğullarının sonunu bilseydim, keşkeye de ulaşmaz.”^[95]

Hâtim et-Tâî, temennî edatını burada asıl manasında kullanmıştır. Nitekim Su’al oğulları kabilesinin akıbetinin Hâtim tarafından bilinmesi imkânsızdır.

I. IV. II. Temennî Edatının Asıl Manası Dışında Kullanılması

Hâtim et-Tâî’nin şiirlerinde bulunan temennî edatının asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî mülahazalardan dolayı asıl manası dışında da kullanıldığı söylenmişti. Söz konusu anlamlar şunlardır:

[92] Kasas, 28/79.

[93] Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâğiyye ve tatavvuruhâ*, 2, 353-354.

[94] Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, s. 307; Kazvîni, *el-Idâh*, 3, 52-54.

[95] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 201.

I. Tereccî

Tereccî sözcüğü, sülâsî mücerredin birinci babından “ümitsizliğin zıddı ve ümit etmek” manasındaki رَجَى kökünden iki harf ilaveli sülâsî mezid bir masdardır.^[96] Bu kelime sözlükte “gerçekleşmesi mümkün olan bir şeyi arzulamak” manasında kullanılmıştır. Bu kelimenin belâgat ıstılahındaki manası da aynı şekildedir.^[97] Bazen temennî edatı belâğî bir amaçtan dolayı gerçekleşmesi mümkün olan şeylerin arzulanmasında da kullanılmaktadır. Söz konusu belâğî amaç genellikle mümkün olan şeyin imkânsız bir forma sokularak temennî edilen şeyin şiddetli bir şekilde arzulandığını ifade etmek şeklinde açıklanmaktadır.^[98] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bu türden temennî edatları için onun şu beyiti örnek olarak verilebilir:

لَيْتَ شِعْرِي، مَتَى أَرَى قُبَّةَ ذَاتِ قِلَاعٍ لِلْحَارِثِ الْحَرَابِ

“Keşke savaştı Hâris'in yelkenli çadırını ne zaman göreceğimi bilseydim.”^[99]

Hâtim, bu şiirinde Hâris'in yelkenli çadırını göreceği zamanı öğrenmeyi tereccî etmektedir. Böylece temennî edatı gerçekleşmesi mümkün olan bir manada kullanılarak asıl manasının dışına çıkmıştır.

II. Teessüf

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan temennî edatları bazı belâğî mülahazalardan dolayı “esef etmek, korkup keder etmek, üzüntüden yakınmak, tasalanmak ve acımak gibi anlamlara gelen teessüf manasında da kullanılmaktadır.^[100] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bu türden temennî edatları için onun şu beyiti örnek olarak verilebilir:

كَأَنَّ رِيَاخَ اللَّحْمِ، حِينَ تَعَطَّطَتْ رِيَاخَ عَمِيْرٍ بَيْنَ أَيْدِي الْعَوَاطِرِ

أَلَا لَيْتَ أَنْ الْمَوْتَ كَانَ حَمَامَةً، أَلْيَا لَيْتَ حَلَاةَ الْحَيِّ أَكْنَفَ حَابِرِ

لِيَا لَيْتَ يَدْعُوْنِي الْهُوَى، فَأُجِيبُهُ، حَشِيئًا، وَلَا أُزْعِي إِلَى قَوْلِ زَاخِرِ

“Şiddetle kaynayan etin kokusu, aktarlardaki esans kokusuna benziyor. Keşke kabile Hâbir çevresinde konakladığı gecelerde ölüm mukadder olsaydı. O gecelerde aşk beni davet ediyor ben de kınayanlara aldırış etmeden hemen ona karşılık veriyorum.”^[101]

[96] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14, 310-312.

[97] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*, 2, 353.

[98] Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 114.

[99] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahhâruh*, s. 201.

[100] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4, 5.

[101] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahhâruh*, s. 199.

Hâtim'in beyitinde yer alan temennî edatının teessüf için kullanıldığı bağlamdan anlaşılmaktadır. Nitekim Hâtim, bu beyitlerin içinde geçtiği kasidesinin başında şöyle demektedir:

صَحَا الْقَلْبُ مِنْ سَلْمَى، وَعَنْ أُمِّ عَامِرٍ وَكُنْتُ أُرَانِي عَنْهُمَا غَيْرَ صَابِرٍ
وَوَشْتُ وَشَاءَ بَيْنَنَا، وَتَقَادَفْتُ نَوَى غَرِيْبَةٍ، مِنْ بَعْدِ طَوْلِ التَّجَاوِرِ

“Kalbim, Selma ve Ümmü ‘Amir’e olan tutkusundan uyandı. Hâlbuki onların ayrılığına dayanamayacağımı sanıyordum. Hainler aramızı açtı ve uzun birliktelikten sonra araya gurbet girdi.”^[102]

Hâtim, bu beyitlerde dedikoducular yüzünden Selma ve Ümmü ‘Amir isimli kadınlardan ayrıldığını ifade etmiş ve onlarla daha önce Hâbir bölgesinin çevresinde konakladığı gecelerde bir araya geldiği günleri hatırlamış ve “keşke o vakit ölseydim” diyerek aşırı üzüntüsünü dile getirmiştir. Bu itibarla şiirdeki temenni edatı ölümü istemesinden ziyade aşırı teessüf ve hüznü işaret etmektedir.

I. V. NİDÂ

Talebî inşânın kısımlarından biri de nidâdır.^[103] Nidâ kelimesi sözlükte “davet, çağrı, çağırma ve ünlem anlamlarına gelmektedir.^[104] Bu kelimenin belâgat ıstılahındaki manası ise “nidâ edatlarından biri ile kişinin, muhatabından kendine yönelmesini istemesi” şeklindedir.^[105] Nida harfleri sekiz tanedir: آ – أ – إ – ع – هـ – و – ي – ن. Bu harflerden ilk ikisi yakın, diğerleri ise uzakta olan münâdayı çağırma içindir. Söz konusu harflerin bazı mülâhazalardan dolayı birbirlerinin yerine kullanılması mümkündür.^[106]

Nidâ da inşânın diğer kısımları gibi asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belâgî mülâhazalardan dolayı asıl manası dışında da kullanılabilir. Nidâ edatıyla kastedilen anlam, cümlenin siyak ve sibakından ve söylendiği ortam ve durumlardan anlaşılmaktadır. Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde geçen nidâ edatının kullanıldığı başlıca manalar şunlardır:

[102] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruhu*, s. 197.

[103] Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, s. 323; Kazvîni, *el-Idâh*, 3, 91.

[104] Fiyruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1338.

[105] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*, 3, 326; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 114.

[106] Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğîye*, s. 89.

I. V. I. Nidâ Edatının Asıl Manasında Kullanılması

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunup asıl manasında kullanılan nidâ için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أماوي! إني لا أقول لسائلٍ، إذا جاء يوماً، حلّ في مالنا نزرُ

“Ey Mâviyye! Kapıma gelen istekçi için asla malım azaldı demem.”^[107]

Hâtim et-Tâî, bu beyitlerde yakın nidâ harflerinden hemze edatını kullanarak hanımı Mâviyye'ye seslenmekte ve ondan bazı taleplerde bulunmaktadır. Beyitlerde geçen nidâ edatı asıl manasında kullanılmıştır.

I. V. II. Nidâ Edatının Asıl Manası Dışında Kullanılması

Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan nidâ edatlarının asıl manasında kullanıldığı gibi bazı belagî mülâhazalardan dolayı asıl manası dışında da kullanıldığı söylenmiştir. Söz konusu anlamlar şunlardır:

I. İğrâ

İğrâ kelimesi, sözlükte “kışkırtma, ayartma, teşvik etme, sevk etme ve yönlendirme” anlamındadır^[108]. Bu kelimenin ıstılahî anlamı ise “iyi bir iş yapması için muhatabı uyarıp teşvik etmek” şeklindedir.^[109] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bu türden nidâ üslupları için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أوقدُ فإنَّ اللّيلَ ليلٌ قَرٌّ والريحَ يا موقِدُ ريحٌ حيرٌ
عسى يَرى نارَكَ من يَمُرٍّ إنَّ جَلَبَتَ ضَيْفًا فَأَنْتَ حُرٌّ

“Ateş yak! Gece soğuktur. Ey ateş yakan! Rüzgâr da serttir. Belki buralardan geçen biri ateşini görür. Eğer yaktığın ateş misafir getirirse sen hürsün.”^[110]

Hâtim, bu şiirinde kölesine seslenmekte ve ona ateş yakma emrini vermektedir. Cömertliğiyle nam salmış Hâtim, o soğuk kış gecesinde kölesini ateş yakmaya teşvik etmek için ona ateşinin misafir getirmesi durumunda onu azat edeceğini söylemektedir. Beyitteki nidâ üslubu, asıl manasından “kişinin, muhatabından kendine yönelmesini istemesi” çıkmış ve iğrâ manasında kullanılmıştır.

[107] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 80.

[108] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15, 121.

[109] es-Sabbân, Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî, *Menhecû's-sâlik ilâ elfıyyeti İbn Mâlik*, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 3, 278.

[110] Tâî, *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 271.

II. Tahkîr

Nidâ üslubunun asıl manası dışında kullanıldığı yerlerden biri de tahkîr anlamıdır. Hâtîm et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bu türden nidâ üslupları için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أَيُّهَا الْمُوعِدِي فَإِنَّ لُبُونِي بَيْنَ حَقْلِي، وَبَيْنَ هَضْبِ ذُبَابِ

حَيْثُ لَا أَرْهَبُ الْحَزَّاءَ، وَحَقْلِي تُعْلِيُونَ، كَاللِّيُوثِ الْعِضَابِ

“Ey beni tehdit eden zat! Sütü bol develerim tarla ile Zubâbe dağının arasındadır. Etrafımda öfkeli aslanlar gibi Su’al oğulları dururken ben orada zilletten korkmam.”^[111]

Hâtîm et-Tâî, burada muhatabından kendisine yönelmesini istememektedir. Aksine o, muhatabını aşağılamak, değerini düşürmek ve onu küçük göstermek için nidâ edatıyla ona seslenmektedir.

III. Övünmek

Nidâ üslubunun asıl manası dışında kullanıldığı yerlerden biri de övünmek anlamıdır. Hâtîm et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bu türden nidâ üslupları için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أَمَاوِي! إِنِّي، رَبِّ وَاجِدِ أَمَهُ أَجْرَتْ، فَلَا قَتْلَ عَلَيْهِ وَلَا أَسْرَ

وَقَدْ عَلِمَ الْأَقْوَامُ، لَوْ أَنَّ حَائِمًا أَرَادَ ثِرَاءَ الْمَالِ، كَانَ لَهُ وَفْرٌ

“Ey Mâviyye! Ben nice annenin biricik evladını kurtardım. Onlar ne öldürüldü ne de esir alındı. Halk bildi ki eğer Hâtîm, mal toplamak isteseydi malı çok olurdu.”^[112]

Hâtîm et-Tâî, burada hanımından kendisine yönelmesini istememektedir. Aksine o, övünmek için nidâ edatıyla ona seslenmektedir. Nida edatının burada övünme manasında kullanılması cümlenin akışından anlaşılmalıdır.

IV. Temennî

Nidâ üslubunun asıl manası dışında kullanıldığı yerlerden biri de temennî anlamıdır. Hâtîm et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bu türden nidâ üslupları için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

[111] Tâî, *Divânu şî'ri Hâtîm b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruhu*, s. 196.

[112] Tâî, *Divânu şî'ri Hâtîm b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruhu*, s. 212.

فَمَا لَيْتَ خَيْرَ النَّاسِ، حَيًّا وَمَيِّتًا يَقُولُ لَنَا خَيْرًا، وَمُضَيِّبِي الَّذِي إِتَمَّرَ

فَإِنْ كَانَ شَرًّا، فَالْعَزَاءُ، فَإِنَّا عَلَى وَقَعَاتِ الدَّهْرِ، مِنْ قَبْلِهَا، صَبْرٌ

“Ey halkım! Keşke iyi insanların hepsi, hakkımızda hayırlı konuşsa ve emirlerini yerine getirselerdi. Eğer şer ise sabrederiz. Çünkü biz zamanın musibetlerine karşı daha önceden sabırlıyız.”^[113]

Hâtim et-Tâî, burada muhataplarından kendisine yönelmelerini istememektedir. Aksine o, hem kendisi hem de onlar için bir temennide bulunmak amacını taşımakta dolayısıyla onlara nidâ edatıyla seslenmektedir. Asıl münada burada hazfedilmiştir.

V. Dua

Nidâ üslubunun asıl manası dışında kullanıldığı yerlerden biri de dua anlamıdır. Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan bu türden nidâ üslupları için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أَلَا أُلَيْعَا وَهَمَّ بِنِ عَمْرٍو رِسَالَةً، فَإِنَّكَ أَنْتَ الْمَرْءُ بِالْخَيْرِ أَجْدَرُ

رَأَيْتَكَ أَذَقِيَ النَّاسِ مَنَا قِرَائَةً وَغَيْرَكَ مِنْهُمْ كُنْتُ أَحْيُو وَأَنْصُرُ

إِذَا مَا أَتَى يَوْمٌ يُغْرِقُ بَيْنَنَا بِمَوْتِ، فَكُنْ يَا وَهْمُ دُو يَتَأَخَّرُ

“Vehm b. ‘Amr’a bir mesaj ulaştırın! Şüphesiz sen iyiliğe en layık kişisin. Senden başkalarına verip onlara yardım ettiğim halde seni (bu dar günümde) herkesten daha yakın gördüm. Bir gün gelir de ölüm bizi ayırırsa ey Vehm! En son kalan sen ol (ilk ölen ben olayım)!”^[114]

Rivayete göre Hâtim ile Sa’d b. Hârise karşılıklı övünüp bahse girdiler ve Hîre’ye gittiler. Hâtim, daha önce araları bozuk olan kuzeni Vehm b. ‘Amr’ın evine gidip ondan yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Vehm, dokuz yüz devesinin onun emrinde olduğunu ve bahsi kazanınca ya da develeri bitirinceye kadar yüzer adet deveyle bahse girebileceğini söylemiş.^[115] Bu durumdan çok memnun olan Hâtim, ona hitaben yukarıdaki beyitleri okumuştur. Hâtim et-Tâî, burada nidâ üslubunu dua anlamında kullanmıştır.

[113] Tâî, *Divânu şî’ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 189.

[114] Tâî, *Divânu şî’ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*, s. 272.

[115] İbrahim Şemsuddîn, *Kıyasu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 4, 58.

VI. Zecr

Nidâ üslubunun asıl manası dışında kullanıldığı yerlerden biri de zecr anlamıdır. Bu kelime sözlükte “defetmek, kovmak, engellemek, mani olmak, azarlamak, paylamak ve baskı” anlamında kullanılmaktadır.^[116] Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde bulunan zecr manasındaki nidâ üslupları için onun şu beyitleri örnek olarak verilebilir:

أَعَادِلْ! لَا أَلُوكِ إِلَّا خَلِيقَتِي فَلَا تَجْعَلِي فَوْقِي لِسَانَكَ مِيزًا
دَرِينِي نَكُنْ مَالِي لِعَرْضِي حُجَّةً يَتَّبِي الْمَالُ عِرْضِي قَبْلَ أَنْ يَتَبَدَّدَا

“Ey kıyanan kadın! Dilini üzerimde törpü gibi kullanma! Karakterim hariç senden hiçbir şey esirgemem. Beni bırak! (malımı cömertçe harcayayım) malım namusuma kalkan olsun. Mal dağılıp yok olmadan önce namusumu korur.”^[117]

Hâtim et-Tâî, bu beyitlerle cömertlikte fazla ileri gittiği gerekçesiyle onu eleştiren hanımına seslenmektedir. Beyitteki nidâ edatı asıl manasında kullanılmamıştır. Nitekim Hâtim, bu beyitlerle hanımını cömertliğine engel olmaması yönünde zecr etmektedir.

SONUÇ

Hâtim et-Tâî tarafından hayatının çeşitli safhalarında söylenen şiirler Ebû Sâlih Yahyâ b. Müdrik et-Tâî tarafından İbnü'l-Kelbî'den yapılan rivayete dayanılarak düzenlenmiş ve bir divanda toplanmıştır. Şifahi rivayet yöntemiyle aktarılan ve vefatından çok sonra derlenen bu esere Divânu Hâtim et-Tâî adı verilmiştir. Hâtim'in şiirleri insani, İslami ve ahlaki değerler açısından zengin bir muhtevaya sahiptir. Nitekim Hâtim et-Tâî, Allah'a iman, cömertlik, cesaret, bağışlayıcılık, iffet, dürüstlük, hoşgörü, tevazu, vefakârlık sadakat, alçakgönüllülük, şerefini korumak, esiri salıvermek, açları doyurmak, çıplakları giydirmek, misafire ikramda bulunmak, yemek yedirmek, herkese selam vermek ve hiçbir isteği geri çevirmemek gibi erdemleri şiirlerinde savunmuştur. Hâtim, şiirlerinde savunduğu bu değerleri toplumda hâkim kılmak için hayatı boyunca mücadele etmiştir. Toplumun değerler üzerine inşasının önemine vurgu yapan Hâtim'in şiirleri, daha önce talebî inşâ açısından incelenmemiştir. Dolayısıyla böyle bir çalışmaya gerek görülmüştür. Hâtim'in şiirleri talebî inşâ açısından incelenmiş ve talebî inşânın uygulamalı bir örneği ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Bu çalışma neticesinde emir, nehiy, istifham, nidâ ve temennî olan talebî inşânın bütün kısımlarının Hâtim'in şiirlerinde büyük bir ustalıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde yer

[116] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4, 318-319.

[117] Tâî, *Divânu şi'ri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahhâruhu*, s. 230.

alan bu üsluplar, asıl manalarında kullanıldığı gibi bazı belâğî amaçlardan dolayı asıl manaları dışında da kullanılmıştır. Hâtim et-Tâî'nin şiirlerinde yer alan ve hem asıl anlamlarında hem de asıl anlamlarının dışında kullanılan bu üslupların her birinin hangi anlamda kullanıldığı bazen lafzın kendisinden bazen de siyak, sibak ve bağlamdan anlaşılmıştır. Şiirlerindeki talebî inşâ örnekleri seçilirken Hâtim'in hayatı boyunca savunduğu değerler de göz önünde bulundurulmuş ve o değerleri haiz örneklerle istişhâd etmeye çalışılmıştır. Bu çalışma sonucunda Hâtim et-Tâî, şiirleri, şiirlerinde savunduğu değerler ve şiirlerinde yer alan talebî inşâ örnekleri hakkında zihinlerde yer alan soruların büyük ölçüde yanıtını bulacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbas, İbrahim. Şerhu Divâni Hâtim Tâî, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1995.
- Ahmed Muhammed Kâsim-Muhyiddin Dîb. *Ulûmu'l-belâğe el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me ânî*. Lübnan: el-Muessesetul-Hedîse lil-Kitâb, 2003.
- 'Atîk, Abdülazîz. *'İlmu'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-İlmiyye, 2009.
- Begdeş, Fecir. *Hâtim et-Tâî ve Hassân b. Sâbit'in şiirlerinde insani değerler*. (Yüksek Lisans Tezi Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Gaziantep, 2021.
- Bulut, Ali. *el-Belâğatu'l-Muyessere*. İstanbul: İfav yayınları, 2016.
- Cilacı, Osman. "Dua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları), 1994, 9/529-530.
- el-Curcânî, 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- el-Curcânî, Ebû Bekr 'Abdulkâhîr b. 'Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâilul'l-câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire: Mektebetu'l-Medenî, 1992.
- ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mu telif ve'l-Muhtelif*. thk. Muvaffak b. 'Abdillâh b. 'Abdilkadir, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986.
- Dayf, Şevkî. *Tarihu'l-edebi'l-Arabî: el-Asru'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- ed-Diyârbekrî, Kadî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan. *Târîhu'l-hamîs fî ahvâlî enfesi'n-nefis*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Durmuş, İsmail. "İnşâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 22/334-337.
- , "Me'ânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 2003), 28/204-206.
- Ebû Sâlih Yahyâ b. Müdrîk et-Tâî. *Divânu şîri Hâtim b. Abdillâh et-Tâî ve ahbâruh*. thk. 'Adil Süleyman Cemal, Kahire: Matba'atu'l-Medenî, ts.
- el-Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed b. 'Amr. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî İbrâhîm es-Sâmerrâî, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, ts.
- Ferrûh, Ömer. *Tarihu'l-edebi'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâiyîn, 1997.
- el-Fîyrûzâbdâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Komisyon, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005.
- el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa. *Cevâhiru'l-belâğe fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l bedî'*; thk. Yusuf es-Samîlî, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *Kitâbu'l-eğânî*, thk. İhsan 'Abbâs vd. Beyrut: Dâru Sâdir, 2008.
- el-Kazvînî, Ebû'l-Me'âlif Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. 'Abdirrahmân. *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâğe*. thk. Muhammed 'Abdulmun'im el-Hafâcî, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993.
- el-Merzubânî, Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Sa'îd el-Horâsânî el-Bağdâdî. *Mu'cemu's-şu'arâ*, tsh. Fritz Krenkow, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.
- er-Râgîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kasim Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Muhâdarâtu'l-udebâ ve muhâverâtu's-şu'arâ ve'l-bulağa*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1420.
- eş-Şentemerî, E'lem, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. 'Îsâ el-Endelûsî. *Eş'aru's-şu'arâ-il-câhiliyyîn-is-sitte*, by. ts. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ 'İmâduddîn İsmâ'îl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *eş-şî r ve's-şu arâ*. Kahire: Dâru'l-Hedîs, 1423.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.

- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*. Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabîyye, li'l-Mevsû'ât, 2006.
- Öztürk, Abdülvehhab. *Hâtîm Tâî Divânî* (Tercüme). İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014.
- es-Sabbân, Ebû'l-'İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî. *Menhecû's-sâlik ilâ elfîyyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Salihiođlu, Hamit. *Abdulkerîm el-Muderris ve Mevâhibu'r-Rahmân Adlı Eserinin Nahiv Açısından İncelenmesi*. Diyarbakır: Seyda yayınları, 2018.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Na'îm Zerkûr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Suzan, Yahya. *Kur'ân'da istifhâm*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2020.
- Şemsuddîn, İbrahim. *Kıyasu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- et-Tâî, Hâtîm. *Dîvân*. nşr. Müfîd M. Kumeyha, Beyrut: 1986.
- et-Tâî, Hâtîm. *Divân*. thk. Ahmed Reşâd, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- et-Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *el-Mutavvel*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013.
- Tekin, Ahmet. *'Abdulkâhîr el-Curcânî ve esrâru'l-belâğa adlı eseri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Tülücü, Süleyman. "Hâtîm et-Tâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997, XVI, 472-473.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer. *el-Keşşâf 'an hakâiki çavâmidî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed, Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1957.
- ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşkî. *el-A' lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979.

